

SAFEVİ DEVLETİ'NİN KURULUŞU MESELESİ: KIZILBAŞLARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Yılmaz KARADENİZ*

Öz

İran'da Moğol ve Timur istilasının getirmiş olduğu siyasi, iktisadi ve sosyal bunalımın içerisinde Erdebil'de ortaya çıkarak kısa sürede mürit sayısı artan Erdebil tarikatı, kurucusu Safiyüddin İshak Erdebili'den sonra siyasi bir çehreye bürünmüş, Azerbaycan civarındaki Akkoyunlu Türkmenlerinin desteğiyle müritlerini silahlı kuvvetler haline getirerek iktidarı ele geçirmiştir. Siyasi iktidarın ele geçirilmesinde en önemli unsurlardan olan Şamlu, Rumlu, Ustaclu, Tekelu, Zülkadirli, Afşar, Kaçar, Varsak ve Karadağlı Türk boy ve aşiretlerinin kuvvetleri, tarikatın birer müridi olarak başlarına kırmızı başlık taktıkları için tarihte Kızılbaş olarak anılmışlardır. Şah I. İsmail, hanedanlığın kuruluşunu bunlara dayandırdığından kurulan devlete Safevi Kızılbaş Devleti denilmiştir. Devletin kuruluşunda önemli rolleri olan Kızılbaşların daha sonra siyasi iktidarın ayağına pranga olmuşlardır. Şah I. Tahmasb, bunların nüfuzunu kırmak için önlemler almışsa da sonuca ulaşamamış ve aynı sorun daha sonraki dönemlerde devam etmiştir. Bu yüzden çalışmamızda tarikatın dayandığı zemini ortaya koyduktan sonra bu tarikatın İran'dan Anadolu'nun doğusuna kadar olan coğrafyada hangi saiklerle yayıldığını ortaya koymaya ve tarikat müritlerinin nasıl Kızılbaş olarak siyasi hüviyete geçtiklerini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İran, Safevi, Kızılbaş, Şeyh, Safiyüddin Erdebili

The Issue III of Founding of Safavids: Emergence of Qizilbash

Abstract

After the crisis of Political, economic and social that Mongol and Timur Invasions made, Ardabil Sect flourished in Ardabil and increased its followers. After The Founder of The Sect, Safi-ad-din Ardabili, The Sect politicized and seized power with help of Aq Qoyunlu Turks. The most important Turkish tribes in the seizure of political power were Shamlu, Rumlu, Ustadjlu, Takkalu,

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
yilmazkaradeniz44@hotmail.com

Zulkadir (Dulkadir), Afshar, Qajar, Warsak and Karadag. Members of the Turkish tribes were also follower of Ardabil Sect and they were called as Qizilbash (Redhead) because they wore a red cap. Safavid state also were called as Safavid Qizilbash State because Shah Ismail I depended on them to found the dynasty. In the founding of Safavids, Qizilbash Turks had important role but later, they started to be trouble for the dynasty. Shah Tahmasp I took precautions for Qizilbash Turks but He was not successful and the problems kept. Qizilbash Turks were effective in administration and were in the activities of the Sect. In this study, It is tried to be explained what reasons the Sect depended on, what reasons made The Sect spread from Iran to West of Anatolia and how the followers politicized as Qizilbash.

Key Words: Iran, Safavid, Qizilbash, Sheikh, Safi-ad-din Ardabili

Giriş

İran'da dokuzuncu asırdan itibaren yayılmaya başlayan Şia mezhebi, on üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren Erdebil tarikatının Sünnilikten Şiiliğe kaymasıyla güçlenmiş, siyasi iktidarı ele geçiren Safevilerin resmi mezhebi olmuştur. Bu hadise, İran tarihinde ilk defa Şii esaslara göre bir devletin kurulmuş olması hasebiyle önemlidir. Batılı şarkiyatçılardan "*Tarih-i Edebiyat-ı İran*" isimli eserin yazarı Browne ve "*Teşkil-i Devlet-i Milli-i İran*" adlı eserin yazarı Walther Hintz, bu hadiseyi İran milli birliğinin oluşmasında önemli saymışlardır. Rus tarihçilerden Piguolevskaya ve Petroşefsky, Kızılbaşların durumunu, İran'daki Türk hâkimiyetinin devamı olarak görmüşlerdir. Kızılbaşların zuhuru ile aynı dönemde yaşamış olan Sünni tarihçilerden Şeyh Fazl bin Ruzbahan Hancı ile Şerafeddin Bidlisi, Kızılbaşların Safevi iktidarı içerisindeki rollerini siyasi ve askeri açıdan menfi görmüşlerdir. İran'ın yetiştirdiği önemli tarihçilerden ve aynı zamanda bu hususta önemli bir eser yazmış olan Ahmed Kesrevi, Erdebil tarikatı liderlerinin seyit ve Şii olmadıklarını beyan ettikten sonra tarikatı saltanata taşıyan Kızılbaşları ise Şia için bir lütuf olarak kabul etmiştir.¹

¹ Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tehran, 1355. Geniş bilgi için bkz. Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, çev. Reşid Yasemi, Tehran, 1316; Walter Hintz, *Teşkil-i Devlet-i Milli der İran*, çev. Keykavus Cihandari, Tehran, 1362; N. V. Piguoleskaya, *Tarih-i İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354; İlia Pavlovich Petroşefsky, *İslâm der İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354; Fazl bin Ruzbahan Hancı İsfahani, *Âlem-i Ara-yı Emimi*, (tash. J. I. Wodez), bica, bita; Şeref Han Bidlisi, *Şerefname*, Tehran, 1377.

İran'da Kızılbaş hâkimiyetine dayanan Safevi Devleti'nin zuhuru ile Şah I. İsmail (1501-1524) ve Şah I. Tahmasb (1524-1576) dönemlerini anlatan eserler önemli bir yer tutmaktadır. Gıyaseddin Handemir'in "*Tarih-i Habibü's-siyer*",² İbrahim Emîni'nin "*Fütuhât-ı Şahi*",³ Emir Mahmud Handemir'in "*Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*",⁴ Yahya Kazvini'nin "*Lebü't-tevarih*",⁵ Hasan Beg Rumlu'nun "*Ahsenü't-tevarih*",⁶ Kadı Ahmed Gaffari'nin "*Tarih-i Cihanarâ*",⁷ Abdi Beg Nevidi'nin "*Tekmeletü'l-ahbâr*",⁸ Budak Kazvini'nin "*Cevahirü'l-ahbâr*"⁹ ve yazarı belli olmayan, fakat bu sahada istifade edilen "*Âlem-i Arâ-yı Şah Tahmasb*" önemli eserlerdir.¹⁰

Safevi Hanedanı, İran'daki Türk hâkimiyeti dönemlerinden olan Gazneli (961-1187), Selçuklu (1040-1157) ve Kirman Selçuklu Devleti'nden (1092-1187) sonra egemenliğin Şii İranlıların eline geçmesini sağlamıştır.¹¹ Zira Müslüman Arapların bu coğrafyayı fethinden sonra başlayan İslâmî dönem, 820'de kurulan Tahiriler, 875'de kurulan Safari ve Samani, 932'de kurulan Büveyhi idaresi ile birlikte bölgesel hanedanlık halinde idare edilmiş, 998'de bölgeye hâkim olan Gazneliler ile birlikte Türklerin hâkimiyeti başlamıştır. Bu hâkimiyet 1194'e kadar Irak Selçukluları ile devam etmiş, 1256'da başlayan Moğol istilası Türk hâkimiyetini sona erdirmiş, 1370'de Timur'un İran'ı işgali ile Timurlular dönemi başlamıştır. On ikinci asrın sonunda başlayan işgal ve istila dönemi, on dördüncü asrın ikinci yarısına kadar devam etmiş, bu süre içerisinde büyük sıkıntılar çeken halk, idarecilerin zulmü karşısında çareyi ilahi kudrete sığınmada bulmuş, bu zikrin icra edildiği tasavvuf ve tarikatlara teveccüh etmiştir. Moğol istilasının sebep olduğu

² Gıyaseddin Handemir, *Habibü's-siyer fi Ahbarü'l-efradü'l-beşer IV*, (tash. Celaledin Samayi), Tehran, 1333.

³ İbrahim Emîni, *Fütuhât-ı Şahi*, Nüsha-yı Hattî, Kütübhan-e Merkezi Danişgâh-ı Tehran.

⁴ Emir Mahmud Handemir, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, (tash. Muhammed Ali Cerahi), Tehran, 1370.

⁵ Yahya Abdullatif Kazvini, *Lebü't-tevarih*, Tehran, 1363.

⁶ Hasan Beg Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, Tehran, 1357.

⁷ Kadı Ahmed Gaffari Kazvini, *Tarih-i Cihan-arâ*, Tehran, 1343.

⁸ Abdi Beg Nevidi, *Tekmeletü'l-ahbâr*, Tehran, 1369.

⁹ Budak Kazvini, *Cevahirü'l-ahbâr*, Tehran, 1378.

¹⁰ *Âlem-i Arâ-yı Şah Tahmasb*, Tehran, 1349.

¹¹ Zebiyullah Safa, *Tarih-i Edebiyat-ı İran, IV*, Tehran, 1363, s.77

büyük bunalım öncesinde İran'da bazı tasavvufi hareketler olmuşsa da siyasi idareyi etkileyecek derecede olmamıştır. Bunlardan Nimetullah Veli Kirmani (750-827) tarafından tesis edilen "*Nimetullahiyye*" tarikatı icra ettiği zikri usulleriyle "*Safeviyye*" tarikatına yakın olmuştur.¹² Tarikatın müessisi Nimetullah'ın şeceresi İsmail bin Cafer aracılığıyla Hz. Ali (r.a)'ye dayandırılmıştır.¹³ Tarikatın müritleri kalın keçeden hırka giyip başlarına yine keçeden bir külah takmışlardır. Başlığın üzerinde önceleri beş çizgi var iken, daha sonraları on iki imamı temsilen on iki çizgiye çıkartılmıştır. Hicretin sekizinci yılında Seyyid Muhammed Nurbahş Kayeni Horasani (795-869) tarafından tesis edilen "*Nurbahşiyan*" tarikatı da şeyhlerinin nesebini on yedinci kuşaktan İmam Musa Kazım'a dayandırmıştır.¹⁴ Bu tarikatın müritlerinin elbiseleri, Kerbelâ Faciası'ndan dolayı siyah renkli seçilmiştir. Tarikatın şeyhi olan Horasani, Hoca İshak Hotelani ve Şeyh Ahmed bin Fahdali'nin öğrencisi olup Horasan'da Şahruh'a karşı bir Şii devleti kurmak istemiştir. Ancak tarikatın devlet kurma teşebbüsü akim kalmış ve bundan sonra Nimetullahiye ile mücadeleye girmiştir. Safevilerin Erdebil Tarikatı ortaya çıkınca buraya tabi olmuştur.¹⁵ Necmeddin Kerhi tarafından kurulan "*Zehebiyye*" tarikatı ise Safevi döneminde sadece irşat ile meşgul olmuştur.¹⁶

İran'da Safevi öncesinde sofi şahsiyetler tarafından kurulan tarikatlar, halk üzerinde etkili olmuş ve daha sonra kurulan tarikatlara zemin hazırlamışlardır. Şia'nın önemli simalarından Misem Buhrani, Haydar Ameli, Fahdahali ve Cumhur Ahsai gibi sofiler irfan ve Şiilik arasındaki rabitada önemli olmuşlardır. On iki imam düşüncesini halka anlatan tarikatlar, aynı zamanda Mevaraünnehir ve Horasan'daki Sünnileri etkilemek için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir. O dönemdeki Sünni sultanlar da on iki imam düşüncesine kayıtsız kalmamışlardır. Halk arasında itibar gören İbn-i Mahdumu'un eserlerinde Hz. Ali (r.a)'nin tarikatların manevi şeyhi olarak kabul edilmesi ve on iki imam düşüncesi sürekli işlenerek Sünni halkın teveccühü sağlanmaya çalışılmıştır. Sünni sofilardan Mevlana Celaleddin

¹² Ahmed Temimdari, *İrfan ve Edeb der Asr-ı Safevi*, Tehran, 1372, s. 11

¹³ Masum Ali Şah, *Nayibü's-sudûr-u Sâlis*, (tash. Muhammed Cafer Mahbub), Tehran, 1392, s. 2

¹⁴ Temimdari, *İrfan ve Edeb*, s. 67

¹⁵ Haydar Rıza Zabit, "*Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atîf der Tarih-i İran*", *Mishakat*, Şumare: 58-59, Bahar ve Tabistan, 1377, s. 26

¹⁶ Temimdari, *İrfan ve Edeb*, s. 79-81

Muhammed Belhi tarafından kurulan Mevlevilik ve Ahmed bin Ali el-Mekki bin Yahya tarafından kurulan Rufailik tarikatlarında bu düşüncenin izleri olmuştur.¹⁷ Kemaleddin Hüseyin bin Ali Beyhaki'nin "*Ravzatü's-şüheda fi Mekâtil-i Ehl-i beyt*" isimli eseri bu alanda önemli olmuş ve halk, bu eserin okunması sırasında duygulanmıştır. Mustafa Kamil Şibi, bu eserin halk nezdinde itibar görmesinden sonra bölgedeki Nakşibendî etkisinin azaldığını kaydetmiştir.¹⁸

Safevi Devleti'nin kuruluşu öncesinde Şii fukahadan Hoca Nasırüddin Tusi, Allame İbn-i Mutehhar Hali, İbn-i Mekki, Seyyid Haydar Ameli, Allame İbn-i Fehadahli gibi şahsiyetler Erdebil tarikatının siyasallaşmasında önemli rol oynamışlardır. Moğolların İran'ı istilası döneminde Olcaytu Han'ın huzuruna çıkan Allame İbn-i Mutehhar Hali, Sünni ulema ile münazaraya girmiş, yazmış olduğu "*Menhacü'l-kirâme*" ve "*Keşfü'l-hak*" isimli eserler ile Şiiliğin yayılmasına çalışmıştır. Olcaytu'nun bu münazaradan sonra Şiiliğe geçtiği ve resmi mezhep ilan ettiği kaydedilmiştir.¹⁹ Aynı şekilde Celayirli ve Karakoyunlu devletlerinin kuruluşunda da Şii fukahanın etkisi olmuştur.²⁰

İran'da Moğol istilasının sebep olduğu iktisadi, siyasi ve sosyal karışıklıklar aynı dönemde istilaya uğrayan Anadolu'da da görülmüştür. Halk, içerisine düşmüş olduğu çaresizliği gidermek için tarikatlara sığınmış, böylece tarikat ve tasavvufi hareketlere karşı müspet bir eğilim başlamıştır. Selçuklu Devleti'nin iç karışıklığa düştüğü bu dönemde İran'daki tarikatların bir kısmı Anadolu'ya yönelmiş, bu yönelişte Moğol tazyiki ile İran'ın kuzeydoğusundan Anadolu'ya gelen sofilerin rolü büyük olmuştur. Böylece Anadolu'da sofi tarikatların çoğalmasını sağlamışlardır. Zira bu dönemde tasavvuf ile ilgili verilen eserlerin çoğu Farsça yazılmıştır.²¹ Bunların içerisinde Bektaşilik ve Mevlevilik önemli bir seviyeye yükselmiş, Hacı Bektaş-ı Veli veya esas ismi ile Seyyid Muhammed Razvi Horasani'nin Bektaşiliği, Türkmen boyları arasında yayılma zemini bulmuştur. II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde (634-

¹⁷ Kamil Mustafa Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf ta Ağağz-ı Südde-i Devazdehum Hicri*, çev. Ali Rıza Zükaveti Karagözlü, Tehran, 1359, s. 96

¹⁸ Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf*, s. 327-330

¹⁹ Muhammed Tenkabenî, *Kassasü'l-ulemâ*, (tash. Şerifü'l-ulemâ İsfahani Külbasî), Tehran, 1390, s. 253-255

²⁰ Muhsin el-Emin, *Ayan-ı Şiâ*, (tash. Hasan Emin), Beyrut, 1983, s. 271

²¹ Ira M. Lapidus, *Tarih-i Cevami-i İslâm*, çev. Mahmud Ramazanzade, Meşhed, 1376, s. 434

642) Baba İshak önderliğinde isyan eden Bektaşiler, isyan sonunda güç kaybedip yorgun düşmüşlerdir.²² Bektaşilik daha sonra Osmanlı ordusunda yayılma alanı bulmuştur.²³

Moğol istilasından sonra 1370'de İran'ı işgal eden Timurlular döneminde artan iç kargaşa ve ekonomik sıkıntılara paralel olarak tasavvufi hareketler de tekrar artmıştır. Timur'un sofi tarikatlarını desteklemesi ve idareye çok sayıda Nimetullahiye tarikatı müritlerini tayin etmesi halkın teveccühüne sebep olmuş, bu şekilde işgale karşı muhtemel tazyik azaltılmıştır. İran'a gelişini Hz. Hüseyin (r.a)'in intikamını almaya bağlayan Timur, Yezid'in neslinden saydığı Şam'daki Müslümanların arasında çok kan dökmüştür.²⁴ Timur, Anadolu'dan esir aldığı Alevi Türkmenler ile birlikte Erdebil'e giderek hem Hoca Ali'ye mensubiyetini bildirmiş, hem de yanındaki getirdiği binlerce esiri teslim etmiştir. Faruk Sümer, böyle bir kaydın olmadığını söyleyerek karşı çıkmışsa da İran kaynakları bu meselede hemfikir olmuş²⁵ ve Rum (Anadolu)'dan getirildiklerini kaydetmişlerdir. Hoca Ali, kendisine teslim edilen Tekelu, Şamlu, Ustaclu, Kaçar, Afşar, Rumlu ve Zülkadir'den oluşan Türk boylarından Kızılbaş birlikleri oluşturmaya başlamıştır. Bunlar aynı zamanda birer Şii fedaisi olarak yetiştirilmişlerdir.²⁶ Timur'un Erdebil tarikatına teveccühü, Meşhed, Nefes ve Kerbelâ gibi kutsal yerleri ziyaret etmesi, Şii mezhebini seçtiğine dair söylentilerin çıkmasına ve Şiilerce sevilmesine sebep olmuştur. Hoca Ali, bu fırsattan istifade ile kendi müritleri ve Kızılbaşlardan oluşturduğu kuvvetleri iyice tahkim etmiştir.²⁷

²² Kamil Mustafa Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf*, çev. Ali Rıza Zükaveti Karagözlü, Tehran, 1359, s. 350

²³ Şibi, *Teşyi ve Tasavvuf*, s. 357

²⁴ Ahmed bin Muhammed ed-Dımaşki (İbn-i Arabşah), *Acaibü'l-makdur fi Nevaibü't-Timur I*, (tash. Sehil Zükâr), Tehran, 1378, s. 7; G. Handemir, *Tarih-i Şah İsmail IV*, s. 497

²⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999, s. 7

²⁶ İskender Beg Münşi Türkmen, *Tarih-i Âlem-i Ara-yı Abbasi I*, (tash. İrec Afşar), Tehran, 1350, s. 16

²⁷ Zabit, *Zuhur-u Silsile-i Safeviye*, s. 28

Kızılbaşların Ortaya Çıkışı

Safevi Devleti'nin müessisi olan Şeyh Safiyüddin İshak Erdebili'nin on birinci asrın ilk yarısında Azerbaycan taraflarında yaşamış olan Firuz Şah Zerinkülâh'ın sekizinci kuşaktan neslinden olduğu İbn-i Bezzaz tarafından kaydedilmiştir. İbn-i Bezzaz, Safiyüddin'in babası Şeyh Eminüddin Cebrail'in²⁸ Gürcülerin Erdebil'e saldırısı sonucu Şiraz'a göç ederek yirmi yıl burada kaldığını, Şiraz'da Kemaleddin Arabşah'ın ders halkalarına katıldıktan sonra Azeri olan Devlet Hatun ile evlendiğini ve bu evlilikten oğlu Safiyüddin İshak'ın Erdebil'e bağlı Kelhoran'da 1252'de doğduğunu söylemiştir.²⁹ Kazımzade ise İbn-i Bezzaz'a dayanarak Safiyüddin'in nesebini Seyyid Ebul Kasım Hamza bin İmam Musa Kazım'a dayandırmıştır.³⁰

Şeyh Safiyüddin İshak, babasının züht hayatından etkilenmiş, genç yaştan itibaren Kur'an ve hafızlık ilmi ile meşgul olmuştur.³¹ Bu sırada Moğol idarecisi Olcaytu Han'ın Sultaniye'de yaptırdığı sarayın açılışına Safiyüddin İshak da davet edilmiş, Alaüddeve Semnani ile davete icabet eden genç Safiyüddin, verilen yemeği yememiş, Olcaytu'nun, yemeklerinin haram olmadığını söylemesinden sonra yiyerek dikkatleri üzerine toplamıştır. Olcaytu Han'ın kendisine bir sorusu üzerine, yanında bulunan Alaüddeve Semnani'nin derya olduğunu söylemiş, Semnani de Safiyüddin İshak'ın şahbaz olduğunu söylemiştir. Safiyüddin İshak daha sonra Erdebil'den muhaceret ile Gilan'a gitmiş ve burada Şeyh Zahid Gilani'ye intisab etmiştir. Gilani'nin kızı Fatma Hatun ile evlenen Safiyüddin, bu esnada Şeyh Gilani'nin merkezde bulunan 2.000 halifesine iyi davranarak ve ihsanlarda bulunarak onlara kendisini sevdirmiş, şeyhin ölümünden sonra yerine geçtikten sonra bu mürit ve halifeler kendisine katılmıştır. Gilan'da fazla kalmayan Safiyüddin İshak, Erdebil'e dönerek burada tarikatını kurmuş ve Gilani'nin müritlerinin de katılmasıyla üç ay içerisinde 13.000 müride

²⁸ *Alam-i Ara-yı Şah İsmail*, (tash. Asgar Muntazır Sahib), Tehran, 1384, s. 6

²⁹ İbn-i Bezzaz Erdebili, *Safvetü's-safâ*, (tash. Gulam Rıza Tabatabai), Tehran, 1373, s. 79

³⁰ Hüseyin Kazımzade, *İranşehr, Silsile-i Neseb-i Safeviye*, Tehran, 2536, s. 10. Ayrıca bkz. E. A. Grantosky-M. A. Dandamayo, *Tarih-i İran ez Zaman-ı Bastan ta İmruz*, çev. Keyhüsrev Kişaverzi, Tehran, 1385

³¹ Bkz. Abdülhüseyin Zerinkoob, *Denbale-i Costçu der Tasavvuf-u İran*, Tehran, 1362

sahip olmuştur.³² Halifelerinin sayısı da 2.000 olarak kaydedilmiştir. Kerametleri ve rüyaları müritleri vasıtasıyla etrafa anlatılan şeyhin, Moğol ve Osmanlılar nezdinde itibar gördüğü ve her ikisinden maddi destek aldığı kaydedilmiştir.³³

Moğol istilası döneminde müritleri vasıtasıyla halka kerametleri abartılarak söylenen ve dikkatleri celbeden Safiyüddin İshak, bunu iyi değerlendirerek Moğolların desteğini sağlamıştır.³⁴ Moğol idarecisi Gazan Han, Ebu Said ve karısı Bağdat Hatun, Emir Hüseyin ve oğlu Hasan Celayiri, vezir Reşidüddin Fazlulullah ve daha birçok Moğol idarecisi Erdebil tarikatına intisap etmiştir.³⁵ Gazan Han ve vezir Reşidüddin'in şeyhin duasına mazhar oldukları, Gazan Han'ın şeyhe hitaben yazdığı mektupta; "*Şekeristan'ın olgun bülbülü, fesahet bostanının bülbülü...*" şeklinde hitap ettiği kaydedilmiştir.³⁶ Kendisinin seyit olduğunu söylemediği halde İbn-i Bezzaz'ın düzenlediği şecerede seyit olduğunun kaydedilmesi ve müritlerin bunu etrafa telkin etmeleri, İran'da hâkimiyetlerinin devamını halkın itaatinde gören Moğolların desteğini arttırmıştır.³⁷ Kesrevi, Moğolların kasıtlı olarak şeyhin seyitliğini desteklediklerini, karşılığında tarikatın da halka istilaya karşı gelmemeleri için telkinlerde bulunduğunu söylemiştir.³⁸ Şeyh Safiyüddin, bunun için Gilan başta olmak üzere Urumiye, Ermenistan, Şiraz, Tebriz, Zencan ve hac için Hicaz'a seyahat etmiştir. Tebriz'de Reşidüddin Fazlullah'ın yaptırdığı "*Reşidiye Tekkesi*"nde ulema ve halka sık sık vaaz etmiştir.³⁹ Çoğu işsiz ve boş gezen insanlardan oluşan binlerce mürit, Cennet lezzetlerinden tatma tutkusuyla etrafa dağılarak halka Moğol istilasına karşı çıkmayı dinen haram sayıp telkinlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde İran'da Moğol İlhanlı idarecisi olan Emir

³² Şeyh Zahid Gilani'nin mürit sayısı yaklaşık 100.000 olarak kaydedilmiştir. Bkz. Zabit, "*Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atfî der Tarih-i İran*", s. 60

³³ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 318-340

³⁴ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 294

³⁵ Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (tash. Abdülhüseyin Nevai), Tehran, 1362, s. 675

³⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Mekâtibât-ı Reşidi*, (tash. Muhammed Şefi), Name: 45, Lahor, 1945, s. 265-270

³⁷ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 318-340

³⁸ Ahmed Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tehran, 1355, s. 31-33

³⁹ *Cambridge Tarih-i İran Devre-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1380, s. 10

Çoban, Şeyh Safiyüddin'e bağlı müritlerin sayısının kendi ordusundan daha kalabalık olduğunu söylemiştir.⁴⁰

Şeyh Safiyüddin İshak, dönemin mutasavvıflarından Mevlana Celaleddin-i Rumi, Sadi Şirazi, Emir Abdullah Şirazi, Şeyh Necibüddin Bezhuş, Alaüddeve Semnani, Şeyh Mahmud Şebisteri ve Şeyh Muhammed Keçehçi ile hem asır olup seyit unvanını kullanmamış, adı geçen sofiler gibi sadece şeyh lakabını kullanmıştır.⁴¹ Seyit olduğuna dair bilgi, şeyhin ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sadreddin döneminde müritlerinden İbn-i Bezzaz Erdebili tarafından ortaya atılmıştır.⁴² Aynı iddia Kadı Nurullah Şuşteri tarafından da desteklenerek şeyhin şeceresi İmam Musa Kazım'a kadar götürülmüş, kaynaklarda Sünni olduğu bildirilen şeyh, Şii sayılmış ve bunun takiyye yapılarak gizlendiği söylenmiştir.⁴³ İbn-i Anbeve yahut esas ismiyle Ahmed bin Ali bin Hüseyin Hüseyini ise İmam Kazım'ın altmış çocuğundan bahisle, otuz yedi tanesinin kız, yirmi üç tanesinin erkek olduğunu, erkeklerden beş tanesinin (Abdurrahman, Akil, Kasım, Yahya, Davut) erkek çocuğunun olmadığını, üç tanesinin (Süleyman, Fazıl, Ahmed) sadece kız çocuğuna sahip olduğunu, on tanesinin (Rıza, İbrahim Asgar, Abbas, İsmail, Muhammed, İshak, Hamza, Abdullah, Cafer, Abidullah) erkek çocuğunun olduğunu kaydetmiştir. Şeyh Safiyüddin'in İmam Musa Kazım'ın oğlu Hamza'ya yirmi göbek ile ulaştığını yazmıştır.⁴⁴ Kesrevi, buna karşı çıkararak Safiyüddin'in isminin İbn-i Anbe'de olmadığını, adı geçen eserde sadece Musa Kazım'ın oğlu Hamza'nın aile fertlerinin sayıldığı kaydetmiştir.⁴⁵

Ahmed Kesrevi, Şeyh Safiyüddin'in seyitliği ile ilgili şüphesinin gerekçesini İbn-i Anbe'nin eserinde zikredilen Musa Kazım'ın oğlu Hamza'da yoğunlaştırmış, şecerenin Hamza'ya kadar ulaşmadığını söylemiştir. Ayrıca İbn-i Anbe'nin verdiği malumatın kısa olması, İmam

⁴⁰ Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 37

⁴¹ Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 36

⁴² İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 16

⁴³ Kadı Nurullah Şuşteri, *Mecalis-i Müminin II*, (tash. İbrahim Arabpor, Muhammed Rıza Muhammediyan, Muhammed Ali Alidost), Meşhed, 1382, s. 42

⁴⁴ Ahmed bin Ali bin Hüseyin Hüseyini (İbn-i Anbe), *Umdetü't-talib fi Ensabu'l-âl-i Ebi Talib*, Nefes, 1380, s. 196-197; Asgar Haydari-Nasır Bakırî, "Nigahi-i be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh Safiyüddin Erdebili," *Tarih-i der Ayine-yi Pejohes*, Şumare: VIII/2, Tabistan, 1390, s. 61; Kazımzade, *İranşehr*, s. 11

⁴⁵ Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, s. 64

Musa Kazım'ın soyundan Ahmed bin Kasım bin Hamza hakkında bir şey söylememesi ve başka kaynaklarda bunun teyit edilmeyişi şüphelerini arttırmıştır.⁴⁶ Ancak İran'ın Moğol istilasına uğradığı ve seyitlerin takip edildiği bir dönemde böyle bir meseleyi sarahate kavuşturmak da kolay olmamıştır.⁴⁷

Safiyüddin İshak Erdebili, bir müddet Şeyh Ferec Tekkesi'nde dinî ilimleri tedris ettikten sonra Sebelan Dağı'nda itikâfa çekilerek vesvese ve kuruntulardan nefsinı temizlemek istemiş, ancak burada istediği ilgiyi göremeyince Şiraz'a gelmiştir. Burada Şeyh Abdullah Tekkesi'nde kaldığı süre içerisinde Şiraz'ın önemli sofilerinden Mir Abdullah Farsi'den mürit severliğin ilmini öğrenmiştir. Erdebil'e döndükten sonra tekke açacak kadar kendisini ehliyetli görmediği için bir zaviye açmış, mürit temini için Gilan'a gitmiştir. Gilan'da yukarıda bahsettiğimiz gibi Şeyh Zahid Gilani'ye intisap etmiş, Moğolların himayesindeki Gilani'den ders almaya başlamıştır. Şeyh Zahid Gilani, Moğolların maddi yardım ve himayelerine karşılık Türkler ve İranlılar arasında Moğol hâkimiyetinin zaruretini telkin etmiştir. Safiyüddin İshak, kısa sürede şeyhin gözüne girmeyi başarmış ve müritler arasında birinci sıraya yükselmiştir. Şeyh de buna karşılık kızını Safiyüddin'e vermiş ve kendisinden sonra namzet göstermiştir. Şeyh Zahid Gilani'nin vefatından sonra Erdebil'e dönen Safiyüddin İshak Erdebili, Gilani'den öğrendiklerini kendi müritlerine telkin etmiş, yaptığı zikirlerde Cennet lezzetlerini hatırlattığını söylediği Sema'yı da kullanarak gençleri tarikata çekmiştir.⁴⁸

Şeyh Safiyüddin İshak, Erdebil'de kurduğu tekkenin gelirinin karşılanması için Moğol idarecilere her zaman yakın davranmış, halkın istilaya karşı gelmemesi için telkinlerde bulunmuş, buna karşılık olarak dönemin veziri Reşidüddin Fazlullah'dan yüklü miktarda aynı yardım almıştır. Mekatibat-ı Reşidi'deki bir senette, 1.500 kg buğday, 30.000 kg pirinç, 1.600 kg yağ, 3.200 kg bal, 400 kg mısır, 30 tane erkek dana, 130 tane koyun, 190 adet kaz, 600 adet tavuk, 30 kın gülsuyu ve 10.000 dinar yardımın tekkeye verildiği kayıtlıdır.⁴⁹ Aynı ve nakdi ihtiyaçları Moğollar tarafından karşılanan Şeyh Safiyüddin, binlerce işsiz genci, cennet lezzetlerini tatma tutkusuyla etrafında toplamıştır.⁵⁰

⁴⁶ Haydari-Bakır, *Nigahi-i be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh*, s. 62

⁴⁷ Haydari-Bakır, *Nigahi-i be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh*, s. 63

⁴⁸ Kesrevi, *Şeyh Safi ve Tebareş*, s. 65-70

⁴⁹ Fazlullah, *Mekatibât-ı Reşidi*, s. 270 vd.

⁵⁰ İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-safâ*, s. 1126

Şeyh Safiyüddin, yetmiş beş yaşında hac için Mekke yolculuğuna çıkmadan önce büyük oğlu ve aynı zamanda Zahid Gilani'nin kızı Fatma Hatun'dan doğan Sadreddin'i kendi yerine halife tayin etmiş, 1335 tarihinde Erdebil'e dönerken yolda vefat etmiştir. Bu dönemden itibaren siyasi bir çehreye bürünen tarikat, sayısını arttırdığı müritlerini aynı zamanda birer asker olarak yetiştirmeye başlamış, bunların üzerindeki nüfuzunu tahkim etmek için seyitliği sürekli gündemde tutmuş ve böylece itaat etmede sıkıntı yaşanmamasını sağlamıştır. Kendi müritlerine bolca dağıttığı bahşişler ile "*Halil-i Acem*" olarak bilinen Şeyh Sadreddin, doksan yaşlarında iken 1392'de vefat etmiştir.⁵¹ Timur, İran'ı istila ettiği sırada Şeyh Sadreddin'e intisap edip etrafta söylenen kerametler ve seyitlik meselesinden istifade etmiş, babası için yapılan kümbet ve imarete katkıda bulunduktan sonra burayı ziyaret ederek yerli halkın tepkisini azaltmaya çalışmıştır.⁵²

Şeyh Sadreddin'in vefatından sonra "*Hoca Ali*" lakabıyla bilinen Alaaddin Ali tarikatın başına geçmiştir.⁵³ Kendi soyunu dayandırdığı Hz. Hüseyin (r.a)'in şahadetine istinaden üzerinde sürekli siyah bir hurka taşımış ve bu yüzden "*siyahpuş*" olarak anılmıştır. Şiiliği taassup ile savunan Hoca Ali, Timur'un kendisini üç defa ziyaret etmesinden sonra Irak ve Suriye'deki Yezidilerin katledilmesini istemiştir.⁵⁴ Şeyh Sadreddin ile başlayan siyasallaşma süreci bu dönemde hızlanmış, sayıları gittikçe artan müritlerden "*Şii Fedailer*" grubu oluşturulmuştur. Başlangıçta fütüvvet şeklinde ortaya çıktığı görülse de daha sonra askeri teşkilat şeklinde vazife yaptıkları görülmüştür. Timur, Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'da aldığı binlerce esiri Erdebil'de Hoca Ali'ye teslim etmiştir. Hoca Ali de bunların içerisinde yer alan Tekelu, Şamlu, Ustaclu, Kaçar, Afşar, Rumlu, Zengine ve Zülkadir gibi Türkmen boylarından Kızılbaş askerler oluşturarak fedailer içerisine almıştır.⁵⁵ Hoca Ali, bunların bir kısmını Anadolu'ya göndererek propaganda yapmalarını istemiştir.⁵⁶ Erdebil tarikatı, Timur'un ölümünden sonra da aynı itibara mazhar olmuş, bu savaşta alınan yenilgiyle Anadolu'da

⁵¹ Şuşteri, *Mecalis-i Müminin*, s. 44

⁵² Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 38

⁵³ *Alam-i Ara-yı Şah İsmail*, s. 14

⁵⁴ *Tarih-i Yezidiye*, Bağdat, 1353, s. 194

⁵⁵ Türkmen, *Tarih-i Âlem-i Ara-yı Abbasi I*, s. 16

⁵⁶ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu*, s. 6

Osmanlı hâkimiyetinin zayıflamasına karşı kendisini iyice tahkim ettirmiştir.⁵⁷

Hoca Ali'nin ölümünden sonra yerine tarikatın başına geçen oğlu İbrahim döneminde Anadolu'daki Şii propaganda iyice yayılmış, onun oğlu Cüneyd zamanında tarikatın lideri sultan olarak söylenmeye başlanmış ve Şii olmayanlara karşı cihad ilan edilmiştir.⁵⁸ O sırada Diyarbakır'da bulunan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kız kardeşi ile evlenen Şeyh Cüneyd, Kızılbaşlar vasıtasıyla Şiiliğin Anadolu ve Azerbaycan taraflarında yayılmasını sağlamıştır.⁵⁹ 1456'da 10.000 kişilik Kızılbaş ve diğer fedailerin başında Şirvan'da Çerkezlere saldırmış, ancak Şirvanşah Halil bin İbrahim'e yenilerek hayatını kaybetmiştir.

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu Haydar döneminde tarikatın daha önce ilan ettiği cihad, genellikle Gürcistan ve Trabzon'daki Hristyanlar üzerine olmuş, Şeyh Haydar'ın Kuzey Kafkasya'daki Çerkezler üzerine ilan ettiği cihad, yaklaşık 6.000 Çerkez'in esir alınıp Erdebil'e getirilmesiyle neticelenmiştir.⁶⁰ Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın kızı Marta ile evlenmiş ve bu evlilikten oğlu İsmail dünyaya gelmiştir.⁶¹ 1489'da Şirvanşahlar ile Akkoyunluların ortak saldırısında Şeyh Haydar ölmüş, yerine büyük oğlu Ali geçmiştir. Bu sırada Akkoyunlu hükümdarı olan Yakub, aynı zamanda kız kardeşi olan Marta ile İsmail'in içerisinde olduğu Haydar'ın aile fertlerini esir alıp İstahr'a getirmiş ve zindana attırmıştır. Altı yıl süren zindan hayatı, Akkoyunluların iç karışıklık içerisine düşmeleriyle sona ermiş, bu esnada Ali öldürülünce yerine kardeşi İsmail geçmiştir. İsmail henüz yedi yaşında olduğu için tarikatın şeyhleri tarafından Gilan'a kaçırılmış, buradan da Lahican'a görülmüştür. Lahican'da Mevlana Şemseddin Lahici'den ders almıştır.⁶²

Safevi Devleti'nin müessisi olan I. İsmail'den önceki tarikat büyüklerinden Hoca Ali, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın katledilmeleri, Kızılbaşların canları pahasına İsmail'i korumalarına ve bağlı

⁵⁷ Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 39

⁵⁸ *Alam-i Ara-yı Şah İsmail*, s. 33

⁵⁹ Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu*, s. 10-11

⁶⁰ Michelle M. Mzavy, *Peydayeş-i Devlet-i Safevi*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1392, s. 153

⁶¹ Ruzbahan Hancı, *Âlem-i Ara-yı Emimi*, s. 70

⁶² Zabit, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atıfı der Tarih-i İran", s. 40-41

Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı | 65
bulunmalarına sebep olmuştur. 1499'da Erdebil'e dönen İsmail, bir yıl sonra yanında bulunan Ustaclu, Tekelu, Şamlu, Rumlu, Afşar, Kaçar ve Zülkadir boylarının Kızılbaşları ile Erzincan'a kadar gelmiştir.⁶³ Burada Kızılbaş askerleri toplayarak Şirvanşah Devleti üzerine Bakü'ye hareket etmiş ve burayı fethetmiştir. 1501'de Azerbaycan taraflarını Akkoyunlulardan alarak Tebriz'e gelmiş ve devletini burada resmen ilan etmiştir.⁶⁴

Sonuç

Safevi Devleti'nin kuruluşundan önce tasavvuf ve on iki imam düşüncesinin İran'da yayılmasını sağlayan sultan ve hükümdarlar, kendileriyle aynı mezhepten olup daha sonra siyasallaşarak Şiiliğe kayan Erdebil tarikatını desteklemiş, bu coğrafyada Şiiliğin yayılmasına katkı sağlamışlardır. On iki imam düşüncesi zamanla Şiiliğin esası olmuş, bu anlayış üzerine Nimetullahi, Nurbahşi ve Zehebi gibi Şii tasavvufi tarikatlar ortaya çıkmıştır. Şii esaslar üzerine Serbedaran, Mar'aşiyen ve Keyaiyan gibi bölgesel devletler de kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Moğol istilasına uğradığı dönemde görülen tasavvufi hareketler ve tarikatlar İran ve Horasan'dan gelmiştir. Anadolu'da iyice yayılan bu sofi tarikatlar, daha sonra Doğu Anadolu'da etkili olan Erdebil sofilğine zemin hazırlamışlardır. Şeyh Sadreddin zamanında Anadolu'da etkisi iyice artan Erdebil'deki Safevi Tarikatı, Timur'un Osmanlı Devleti'ni yendiği Ankara Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki Türk boylarından aldığı esirleri Erdebil'de Hoca Ali'ye teslim etmesiyle iyice güçlenmiş ve Kızılbaş denilen fedai kuvvetleri oluşturmuştur. İran'daki tarikat müritlerinin de katılmasıyla sayıları binleri bulan fedailer, cennete ulaşma telkinleri sonucu arzuya dönüşen bir düşünce ile canları pahasına mücadeleye girişmişlerdir. Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra tarikatın başına getirilen Şah I. İsmail, yedi yaşında olduğu için Kızılbaşlar tarafından muhafaza edilmiş, sırası geldikçe tarikat menşeli devletlerini kurmuşlardır. Şah I. İsmail, meşruiyetini seyitlik ile birlikte Kızılbaşlara dayandırarak muhtemel itirazları için başında önlemiştir. Ancak kendisinden sonra Kızılbaşların idare üzerindeki nüfuzları menfi olmaya başlamış ve Şah I. Tahmasb önlem almak zorunda kalmıştır.

⁶³ Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, s. 35

⁶⁴ Rumlu, *Ahsenü't-tevarih*, s. 41

Kaynakça

- Ahmed bin Ali bin Hüseyin Hüseyini (İbn-i Anbe), *Umdetü't-talib fi Ensab-ı Al-ı Ebi Talib*, Necef, 1380.
- Âlem-i Arâ-yı Şah İsmail, (tash. Asgar Muntazır Sahib), Tehran, 1384.
- Âlem-i Arâ-yı Şah Tahmasb, Tehran, 1349.
- Browne, Edward, *Tarih-i Edebiyat-ı İnan*, çev. Reşid Yasemi, Tehran, 1316.
- Bidlisi, Şerafeddin bin Şemseddin, *Şerefname I*, (tash. Muhammed Abbasi), Tehran, 1343.
- Cambridge Tarih-i İnan Devre-i Safeviye*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1380.
- ed-Dimaşki, Ahmed bin Muhammed, *Acaibü'l-makdur fi Nevaibü't-Timur I*, (tash. SehilZükâr), Tehran, 1378.
- Emini, İbrahim, *Fütuhât-ı Şahi*, Nüsha-yı Hatti, Kütübhane-i Merkezi Danişgâh-ı Tehran, 1370.
- Erdebili, İbn-i Bezzaz Tevekel bin İsmail, *Safvetü's-safâ*, (tash. Gulam Rıza Tabatabai), Tehran, 1373
- Fazlullah, Reşidüddin, *Mekاتبât-ı Reşidi*, (tash. Muhammed Şefi), Name: 45, Lahor, 1945.
- Grantosky E. A. - Dandamayo M. A., *Tarih-i İnan ez Zaman-ı Bastan ta İmrüz*, çev. Keyhüsrev Kişaverzi, Tehran, 1385.
- Handemir, Emir Mahmud, *Tarih-i Şah İsmail ve Şah Tahmasb*, (tash. Muhammed Ali Cerahi), Tehran, 1370.
- Handemir, Gıyaseddin, *Habibü's-siyer fi Ahbarü'l-efradü'l-beşer IV*, (tash. Celaleddin Samayı), Tehran, 1333.
- Haydari, Asgar- Bakiri, Nasır, "Nigahi-yi be Mevzu-yu Siyadet-i Şeyh Safiyüddin Erdebili", *Tarih-i der Ayine-yi Pejoheş*, Şumare: VIII/2, Tabistan, 1390.
- Hintz, Walter, *Teşkil-i Deolet-i Milli der İnan*, çev. Keykavus Cihandari, Tehran, 1362.
- Hüseyin Hüseyini, Ahmed bin Ali bin, *Umdetü't-talib fi Ensab-ı Al-ı Ebi Talib*, Necef, 1380.
- Hancı İsfahani, Fazl bin Ruzbahan, *Âlem-i Ara-yı Emini*, (tash. J. I. Wodez), bica, bita.
- KazıMZade, Hüseyin, *İranşehr, Silsile-i Neseb-i Safeviye*, Tehran, 2536.
- Kazvini, Budak, *Cevahirü'l-ahbâr*, Tehran, 1378.
- Kazvini, Yahya Abdullatif, *Lebü't-tevarih*, Tehran, 1363.

- Kesrevi, Ahmed, *Şeyh Safi ve Tebareş*, Tehran, 1355.
- Lapidus, Ira M., *Tarih-i Cevami-i İslâm*, çev. Mahmud Ramazanzade, Meşhed, 1376.
- Masum Ali Şah, *Nayibü's-sudûr-u Sâlis*, (tash. Muhammed Cafer Mahbub), Tehran, 1392.
- Mezavi, Michel M., *Peydayeş-i Devlet-i Safevi*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1363.
- Müstevfi Kazvini, Hamdullah, *Tarih-i Güzide*, (tash. Abdülhüseyn Nevai), Tehran, 1362.
- Mzavy, Michelle M., *Peydayeş-i Devlet-i Safevi*, çev. Yakub Ajend, Tehran, 1392.
- Nevidi, Abdi Beg, *Tekmeletü'l-ahbâr*, Tehran, 1369.
- Piguoleskaya, N. V., *Tarih-i İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354.
- Petroşefsky, İlia Pavlovich, *İslâm der İran*, çev. Kerim Kişaverz, Tehran, 1354.
- Rumlu, Hasan Beg, *Ahsenü't-tevarih*, Tehran, 1357.
- Ruzbahan Hancı İsfahani, Fazl bin, *Âlem-i Ara-yı Emîni*, (tash. J. I. Wodez), bica, bita.
- Safa, Zebiyullah, *Tarih-i Edebiyat-ı İran IV*, Tehran, 1363.
- Sümer, Faruk, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara, 1999.
- Şeref Han Bidlisi, *Şerefname*, Tehran, 1377.
- Şibi, Kamil Mustafa, *Teşyi ve Tasavvuf ta Ağağz-ı Südde-i Devazdehum Hicri*, çev. Ali Rıza Zükaveti Karagözlü, Tehran, 1359.
- Şuşteri, Kadı Nurullah, *Mecalis-i Müminin II*, (tash. İbrahim Arabpor, Muhammed Rıza Muhammediyan, Muhammed Ali Alidost), Meşhed, 1382.
- Temimdari, Ahmed, *İrfan ve Edeb der Asr-ı Safevi*, Tehran, 1372.
- Türkmen, İskender Beg Münş, *Tarih-i Âlem-i Ara-yı Abbasi I*, (tash. İrec Afşar), Tehran, 1350.
- Zabit, Haydar Rıza, "Zuhur-u Silsile-i Safeviye Nokta-i Atfî der Tarih-i İran" *Mishkat*, Şumare: 58-59, Bahar ve Tabistan, 1377.
- Zerinkoob, Abdülhüseyn, *Donbale-i Costçu der Tasavvuf-u İran*, Tehran, 1362.